

ตอนที่ 1 บทนำ

ความเป็นมาของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยมีอาณาเขตที่กว้างใหญ่ มีเนื้อที่ 1 ใน 3 ของประเทศ ตั้งอยู่ละติจูดที่ 14 องศา และ 18 องศาเหนือ ลองจิจูดที่ 101 องศา และ 105 องศา ตะวันออก ทิศเหนือและทิศตะวันออกเฉียงเหนือติดกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มี แม่น้ำโขงกั้นเป็นพรมแดน ทิศใต้ติดกับภาคกลางและประเทศกัมพูชา ประชาธิปไตย มีเทือกเขา พนมดงรักและเทือกเขาสันกำแพงเป็นพรมแดน ทิศตะวันตกติดกับภาคกลาง โดยมีเทือกเขาเพชรบูรณ์ และเทือกเขาแดงพระยาเย็นเป็นพรมแดน ภาคอีสานแต่เดิมอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านช้าง ถึงแม้ว่าต่อมาอาณาจักรล้านช้างจะมาขึ้นกับกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ แล้วก็ตาม หัวเมืองภาคอีสานก็ยังอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านช้าง ทางกรุงรัตนโกสินทร์เพียงแต่แต่งตั้งเจ้านายของหัวเมืองนั้น ๆ ให้ปกครองกันเอง พอถึงปีก็ส่งเครื่องราชบรรณาการ ไปถวายแสดงถึงความจงรักภักดีครั้งหนึ่ง ครั้นเมื่อเกิดศึกสงครามก็จัดทหารไปช่วยรบตามพระบรมราชโองการ นอกจากนั้นก็เป็นการบริหารหน้าที่ของเจ้าเมืองนั้น ๆ จะจัดการปกครองกันเองในทุกทุกด้าน ทั้งด้านการเมือง การทหาร การศึกษา อักษรที่ใช้ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เป็นของตนเอง

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พระองค์โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้รวบรวมหัวเมืองชายแดนที่เป็นประเทศราชทั้งภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเข้าเป็นสยามประเทศเดียวกัน

ลักษณะภูมิประเทศ

ภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสูง มีแนวเทือกเขาแดงพระยาเย็น ที่ราบสูงโคราชหรือแอ่งโคราช เทือกเขาเพชรบูรณ์ เทือกเขาสันกำแพง เทือกเขา

พนมดงรัก ลักษณะของพื้นที่ราบค่อม ๆ เอียงต่ำลงสู่ส่วนกลางของภาคเช่นแอ่งสกลนครที่ค่อม ๆ เอียงเตลาดไปทางทิศตะวันออกลงสู่แม่น้ำโขง

ประชากรภาคอีสาน

จากข้อมูลตัวเลขประชากรทั่วทั้งประเทศหกสิบเอ็ดล้านหนึ่งแสนสี่หมื่นสามพันคน ปรากฏว่าในภาคอีสานมีประชากรหนึ่งในสามของประเทศ คือ ยี่สิบล้านแปดแสนห้าหมื่นคน¹ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม

ร่องรอยอารยธรรม จารึกที่ปรากฏในภาคอีสาน

พื้นแผ่นดินถิ่นอีสาน หรือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยได้ทิ้งร่องรอยหลักฐานอารยธรรม วัฒนธรรมของกลุ่มชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์จากการขุดค้นแหล่งอารยธรรมยุคสัมฤทธิ์ที่ตำบลบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานีที่มีอายุเก่าแก่กว่าห้าพันปี ล่วงแล้ว แหล่งอารยธรรมยุคสัมฤทธิ์นี้น่าจะแผ่กระจายอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน และเมื่อไม่นานมานี้ นักธรณีวิทยาได้ขุดค้นพบซากกระดูกไดโนเสาร์ รอยเท้าไดโนเสาร์กระจายอยู่หลายแห่งในภาคอีสาน

จารึกอักษรปัลลวะ

ภาคอีสานเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์เมื่อมีการค้นพบจารึกของพระเจ้าจิตรเสน หรือพระเจ้ามเหศวรมัน บริเวณปากแม่น้ำมูล จังหวัดอุบลราชธานี จารึกถ้ำเปิดทอง ตำบลประคำ อำเภอ นางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ จารึกวัดสุปฏิหาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานีที่สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 12 ซึ่งอยู่ในสมัยต้นของอาณาจักรเจนละ ก่อนอาณาจักรขอมเมืองพระนครของกัมพูชาสองศตวรรษ จารึกของพระเจ้าจิตรเสนที่กล่าวถึงข้างต้นนั้นใช้รูปอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ลักษณะพื้นฐานของเส้นอักษรเหมือนกับรูปอักษรที่ค้นพบในแคว้นกัจฉิ รัฐทางตอน

¹ สารประชากร มหาวิทยาลัยมหิดล ปีที่ 7 น. 1 (ก.ศ. 2541) .

ใต้ของประเทศอินเดียสมัยราชวงศ์ปัลลวะ (เป็นที่มาของชื่ออักษรชนิดนี้) อักษรปัลลวะถือว่าเป็นอักษรแบบแรกที่เข้ามาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งรวมถึงประเทศไทยและภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้วย

นอกจากนี้ ในจดหมายเหตุของจีนสมัยราชวงศ์ซุ่ย ได้กล่าวถึงที่ตั้งของอาณาจักรเจนละว่าตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของอาณาจักรลีหรือจามปา ปัจจุบันคือประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม มีดินแดนครอบคลุมบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางและตอนล่าง คือ ตอนเหนือของประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย ตอนใต้ของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และบริเวณลุ่ม แม่น้ำมูลของประเทศไทย

จารึกอักษรปัลลวะที่มีอายุในพุทธศตวรรษที่ 12 ที่พบในภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีอยู่เก้าหลัก ดังนี้

1. จารึกวัดจันทิก	จังหวัดนครราชสีมา
2. จารึกวัดศรีเมืองแอม	จังหวัดขอนแก่น
3. จารึกถ้ำเปิดทองด้านใน	จังหวัดบุรีรัมย์
4. จารึกถ้ำเปิดทองด้านนอก	จังหวัดบุรีรัมย์
5. จารึกผนังถ้ำเปิดทอง	จังหวัดบุรีรัมย์
6. จารึกปากน้ำมูล 1	จังหวัดอุบลราชธานี
7. จารึกปากน้ำมูล 2	จังหวัดอุบลราชธานี
8. จารึกวัดสุปฏิญาราม 1	จังหวัดอุบลราชธานี
9. จารึกดอนเมืองเคย	จังหวัดยโสธร ²

² กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 (หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร, 2529) หน้า 30.

จารึกอักษรหลังปัลลวะ

ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 รูปอักษรปัลลวะที่เคยใช้อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 ได้เปลี่ยนแปลงวิวัฒนาการไปเป็นรูปอักษรอีกแบบหนึ่งที่มีรูปแตกต่างไปจากรูปอักษรปัลลวะ แต่โครงสร้างองค์ประกอบของเส้นอักษรยังมีส่วนของรูปแบบอักษรปัลลวะอยู่อย่างชัดเจน รูปลักษณะของอักษรยังไม่มีส่วนเส้นอันแสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของตนเอง ฉะนั้นจึงยังไม่อาจจัดไว้เป็นรูปแบบอักษรชนิดหนึ่งได้อย่างสมบูรณ์ จึงเพียงแต่เรียกว่ารูปอักษรหลังปัลลวะ จารึกอักษรหลังปัลลวะมีอายุอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 ได้พบในภูมิภาคต่าง ๆ ที่เคยพบจารึกอักษรปัลลวะนั่นเอง³

ในกลุ่มจารึกอักษรหลังปัลลวะ จารึกเนินสระบัว จังหวัดปราจีนบุรี และจารึกวัดเสมาเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช จารึกทั้งสองหลักนี้ต่างมีอายุใกล้เคียงกันนั่น คือ จารึกเนินสระบัว จังหวัดปราจีนบุรี จารึกเมื่อปี พ.ศ. 1304 จารึกวัดเสมาเมือง จารึกเมื่อปี พ.ศ. 1318 ทั้ง ๆ ที่จารึกทั้งสองหลักนี้สร้างขึ้นในภูมิภาคต่างกัน ภาษาที่ใช้ก็ต่างกัน จารึกเนินสระบัวใช้ภาษาบาลีสั้นจารึกวัดเสมาเมืองพบที่ภาคใต้ ใช้ภาษาสันสกฤตแต่จารึกทั้งสองหลักนี้ ใช้รูปอักษรหลังปัลลวะเหมือนกัน

การเปลี่ยนแปลงของอักษรหลังปัลลวะไม่มีหลักฐานจารึกที่ปรากฏศักราชแน่ชัด แต่รูปลักษณะแห่งเส้นสัณฐานของตัวอักษรเป็นหลักฐานสำคัญที่ทำให้ทราบว่ารูปอักษรได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงของตัวอักษรมีเฉพาะบางตัวเท่านั้น ที่พบมากที่สุดคือรูปพยัญชนะตัว ก ล และ ร

กรมศิลปากร, ๒๐๐ ปี ราชสีห์ไทย (อักษรวิทยาไทยฉบับย่อ) โดยทองแก้ว วีระประจักษ์ (กรุงเทพฯ), หน้า 10.

ตารางเปรียบเทียบรูปอักษรปัลลวะเป็นรูปอักษรหลังปัลลวะของอักษร ก ล และ ร

รูปพยัญชนะ	อักษรปัลลวะ		อักษรหลังปัลลวะ		
	จารึก วัดโพธิ์ร้าง	จารึก วัดมเหยงค์	จารึกเขาแปล เหลี่ยม	จารึก วัดเสมาเมือง	จารึกสถาปนา สีมา
ก	𑀇	𑀇	𑀇	𑀇	𑀇
ล	𑀭	𑀭	𑀭	𑀭	𑀭
ร	𑀲	𑀲	𑀲	𑀲	𑀲

จารึกรูปอักษรหลังปัลลวะที่พบในภาคอีสาน หรือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน 15 หลัก แบ่งเป็นอักษรหลังปัลลวะภาษาสันสกฤตและเขมร 8 หลัก ภาษามอญโบราณ 7 หลัก ดังนี้

1. จารึกหินขอน 1	จังหวัดนครราชสีมา
2. จารึกหินขอน 2	จังหวัดนครราชสีมา
3. จารึกห้วยมะอี	จังหวัดชัยภูมิ
4. จารึกปราสาทหินพนมรุ้ง 1	จังหวัดบุรีรัมย์
5. จารึกบ้านมะค่า	จังหวัดกาฬสินธุ์
6. จารึกสถาปนาสีมา	จังหวัดกาฬสินธุ์
7. จารึกฐานพระพุทธรูป	จังหวัดกาฬสินธุ์
8. จารึกวัดสระแก้ว	จังหวัดอุบลราชธานี

จารึกอักษรหลังปัลลวะภาษามอญโบราณ 7 หลักดังนี้

1. จารึกโบเสมาวัด โนนศิลา 1	จังหวัดขอนแก่น
2. จารึกโบเสมาวัด โนนศิลา 2	จังหวัดขอนแก่น
3. จารึกหลังพระพิมพ์ดินเผาขนาดุน 1	จังหวัดมหาสารคาม
4. จารึกหลังพระพิมพ์ดินเผาขนาดุน 2	จังหวัดมหาสารคาม
5. จารึกหลังพระพิมพ์ดินเผาเมืองฟ้าแดดสูงยาง 1	จังหวัดกาฬสินธุ์
6. จารึกหลังพระพิมพ์ดินเผาเมืองฟ้าแดดสูงยาง 2	จังหวัดกาฬสินธุ์
7. จารึกวัด โพธิ์ชัยเสมาราม	จังหวัดกาฬสินธุ์ ⁴

⁴ กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม 2. (หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร, 2529) หน้า 24 - 25.

อักษรขอมโบราณ

หลักฐานทางด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ ทำให้ทราบว่า ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15 - 16 ศิลปพุนรีเริ่มมีบทบาทและเจริญรุ่งเรืองขึ้นแทนที่ศิลปทวารวดี ร่องรอยอารยธรรมประติมากรรมสถาปัตยกรรมได้เปลี่ยนจากสมัยทวารวดีไปเป็นศิลปสมัยลพบุรี ในรูปแบบของตัวอักษรได้พบว่ามีเปลี่ยนแปลงขึ้นพร้อม ๆ กัน นับได้ว่าเป็นหลักฐานที่รองรับกันได้อย่างเหมาะสมที่สุด กรณีนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าอักษรขอม เป็นอักษรชนิดแรกที่เกิดขึ้นบนผืนแผ่นดินไทย ในพุทธศตวรรษที่ 15 โดยได้รับแรงบันดาลใจมาจากอักษรปัลลวะ

ศิลปพุนรีเป็นชื่อที่ใช้เรียกโบราณสถาน โบราณวัตถุศิลปวัตถุที่มีอยู่ในประเทศไทยปัจจุบันที่มีอายุเก่าถึงพุทธศตวรรษที่ 16 - 19 ซึ่งพื้นที่ที่พบศิลปพุนรีในอดีตเคยเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของอาณาจักรขอมโบราณซึ่งเป็นอาณาจักรใหญ่อยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีความเจริญขึ้นและเสื่อมลงสลับกันไปตลอดเวลายาวนานถึง 500 ปี ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15 - 19 อาณาจักรกัมพูชากว้างใหญ่ไพศาลมีความเจริญขึ้นและเสื่อมลงอันเกิดจากการสู้รบแย่งชิงอำนาจระหว่างผู้นำ

ประวัติศาสตร์กัมพูชาบันทึกไว้ว่า อาณาจักรกัมพูชาแบ่งออกเป็น 2 สมัย คือ สมัยก่อนสร้างเมืองพระนคร ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11 - 13 และสมัยเมืองพระนคร ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 14 - 19 ในสมัยเมืองพระนครอาณาจักรกัมพูชาได้เจริญขึ้นในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 เมื่อประมาณปี พ.ศ.1345 แผ่นดินกัมพูชามีกษัตริย์ปกครองสืบมาจนถึงปีพุทธศตวรรษที่ 16 ได้เกิดสงครามระหว่างพระเจ้าแผ่นดิน 3 พระองค์ที่แย่งชิงอำนาจการปกครองตั้งตัวเป็นเจ้าขึ้นในภาคต่าง ๆ ของประเทศ พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 1 พระเจ้าชัยวรมันที่ 1 และพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 การสงครามดำเนินอยู่ 9 ปี พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ได้ขึ้นครองราชย์ พระองค์เป็นกษัตริย์ที่เข้มแข็ง แผ่ขยายอำนาจเข้ามาสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ ปัจจุบัน คือ จังหวัดลพบุรี

อาณาจักรกัมพูชาตลอดพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 17 มีแต่การสงครามเมื่อสิ้นรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 บ้านเมืองกัมพูชาได้เกิดกบฏขึ้นอีก อำนาจการปกครองอาณาจักรอ่อนแอลงปี พ.ศ. 1593 พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 สิ้นพระชนม์ บ้านเมืองระส่ำระสายแม้จะมีกษัตริย์ครองราชย์สืบต่อมาอีก 2 พระองค์ คือ พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 และพระเจ้าหรรษวรมันที่ 3 บ้านเมืองตกอยู่ในภาวะอ่อนแอเกิดกบฏขึ้นทางภาคใต้และภาคเหนือ ทางภาคเหนือพระเจ้าชัยวรมัน ได้ตั้งพระองค์เป็นอิสระและตั้งราชวงศ์ใหม่ขึ้นเมื่อปี พ.ศ.1623 พระองค์ได้แผ่อำนาจ

ขยายอาณาเขตมาถึงจังหวัดนครราชสีมา และได้สร้างปราสาทหินพนมวันขึ้น ณ ที่นั้น ต่อมาปี พ.ศ.1656 พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ได้ตั้งตัวเป็นใหญ่ขึ้นแย่งชิงอำนาจการปกครองอาณาจักรจาก กษัตริย์ 2 พระองค์ คือ พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 1 และพระเจ้านฤปดินทรวรมันผู้สืบราชสมบัติต่อ จากพระเจ้าหรรษวรมันที่ 3 พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ได้ขึ้นครองราชย์ ในปี พ.ศ.1656 พระเจ้า สุริยวรมันที่ 2 เป็นกษัตริย์มีชื่อเสียงมากพระองค์หนึ่งของอาณาจักรกัมพูชาทรงแผ่ขยายอาณาเขต อาณาจักรกัมพูชาไปกว้างขวางมากทิศเหนือจดเขตแดนภาคใต้ของอาณาจักรจามปา ทิศตะวันออก จดฝั่งทะเล ทิศตะวันตกจดอาณาจักรพุกาม ทิศใต้จดชายฝั่งทะเลตะวันออกแหลมมะลายูแถบ จังหวัดสุราษฎร์ธานีในเวลานี้

เมื่อสิ้นรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 อาณาจักรกัมพูชาเสื่อมอำนาจลงอีกครั้งหนึ่ง บ้านเมืองตกอยู่ในภาวะสงครามเกิดกบฏขึ้นภายในประเทศและถูกอาณาจักรจามปารุกราน พระ เจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ทรงกอบกู้บ้านเมืองให้สงบราบคาบและเรืองอำนาจขึ้นอีกครั้งหนึ่งในต้นพุทธ ศตวรรษที่ 18 พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. 1724 อาณาจักรกัมพูชาได้เจริญขึ้นสูงสุดใน รัชสมัยนี้และเมื่อสิ้นรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อาณาจักรกัมพูชาก็เริ่มเสื่อมอำนาจลงโดย ลำดับและไม่สามารถรุกรานประเทศเพื่อนบ้านได้อีก ในปี พ.ศ. 1896 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ผู้ สร้างกรุงศรีอยุธยาได้กรีธาทัพไปล้อมเมืองพระนครและได้ชัยชนะในที่สุด แต่อาณาจักรกัมพูชา ก็สามารถกอบกู้อิสรภาพคืนได้ โดยมีอาณาเขตอยู่ในแถบจังหวัดนครราชสีมา ปราจีนบุรี การ ปกครองไม่สงบราบรื่นตลอดจนในที่สุด ในปี พ.ศ. 1976 ต้องย้ายเมืองหลวงไปตั้งใหม่ที่ เมืองจตุรพักตร ก็คือ กรุงพนมเปญในปัจจุบันนี้

ตามประวัติศาสตร์ดังกล่าวข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นว่าอักษรขอมได้ปรากฏขึ้นบนผืน แผ่นดินไทยในระหว่างปีพุทธศตวรรษที่ 15 - 19 สอดคล้องกับจารึกที่ค้นพบในประเทศไทยซึ่ง แพร่หลายเกือบจะทั่วทุกภูมิภาค และในภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้พบจารึก อักษรขอมเป็นจำนวนมากถึง 42 หลัก นับว่ามากกว่าทุก ๆ ภาค

จารึกที่ค้นพบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 42 หลัก มีดังนี้

1. จารึกปราสาทหินพนมวัน 1	จังหวัดนครราชสีมา
2. จารึกปราสาทหินพนมวัน 2	จังหวัดนครราชสีมา
3. จารึกปราสาทหินพนมวัน 3	จังหวัดนครราชสีมา

4. จารึกปราสาทหินพนมวัน 4	จังหวัดนครราชสีมา
5. จารึกปราสาทหินพนมวัน 5	จังหวัดนครราชสีมา
6. จารึกปราสาทหินพนมวัน 6	จังหวัดนครราชสีมา
7. จารึกปราสาทหินพนมวัน 7	จังหวัดนครราชสีมา
8. จารึกปราสาทหินพิมาย 1	จังหวัดนครราชสีมา
9. จารึกปราสาทหินพิมาย 2	จังหวัดนครราชสีมา
10. จารึกปราสาทหินพิมาย 3	จังหวัดนครราชสีมา
ii. จารึกปราสาทหินพิมาย 4	จังหวัดนครราชสีมา
12. จารึกปราสาทหินพิมาย 5	จังหวัดนครราชสีมา
13. จารึกปราสาทหินพิมาย 6	จังหวัดนครราชสีมา
14. จารึกเมืองพิมาย	จังหวัดนครราชสีมา
15. จารึกสูงเนิน	จังหวัดนครราชสีมา
16. จารึกบ้านพุทรา	จังหวัดนครราชสีมา
17. จารึกบ่ออีกา	จังหวัดนครราชสีมา
18. จารึกเมืองเสมา	จังหวัดนครราชสีมา
19. จารึกบ้านหนองห้าง	จังหวัดกาฬสินธุ์
20. จารึกสำนักนางขาว	จังหวัดมหาสารคาม
21. จารึกภูเขียว	จังหวัดชัยภูมิ
22. จารึกวัดคูบ้านหนองบัว	จังหวัดชัยภูมิ
23. จารึกปราสาทหินพนมรุ้ง 2	จังหวัดบุรีรัมย์
24. จารึกปราสาทหินพนมรุ้ง 3	จังหวัดบุรีรัมย์
25. จารึกปราสาทหินพนมรุ้ง 4	จังหวัดบุรีรัมย์
26. จารึกปราสาทหินพนมรุ้ง 5	จังหวัดบุรีรัมย์
27. จารึกปราสาทหินพนมรุ้ง 6	จังหวัดบุรีรัมย์
28. จารึกปราสาทหินพนมรุ้ง 7	จังหวัดบุรีรัมย์
29. จารึกปราสาทหินพนมรุ้ง 9	จังหวัดบุรีรัมย์
30. จารึกค่านประคำ	จังหวัดบุรีรัมย์
31. จารึกบ้านศาลทอง	จังหวัดยโสธร

32. จารึกโนนสัง	จังหวัดยโสธร
33. จารึกวัดสระกำแพงใหญ่	จังหวัดศรีสะเกษ
34. จารึกปราสาทหินพระวิหาร 1	จังหวัดศรีสะเกษ
35. จารึกปราสาทหินพระวิหาร 2	จังหวัดศรีสะเกษ
36. จารึกวัดพระธาตุเชิงชุม	จังหวัดสกลนคร
37. จารึกปราสาทตาเมียนโตจ	จังหวัดสุรินทร์
38. จารึกปราสาท	จังหวัดสุรินทร์
39. จารึกสุรินทร์ 1	จังหวัดสุรินทร์
40. จารึกสุรินทร์ 2	จังหวัดสุรินทร์
41. จารึกวัดสุปฏิหาราม 2	จังหวัดอุบลราชธานี
42. จารึกอุบลมุง	จังหวัดอุบลราชธานี ⁵

อักษรธรรมอีสาน

หลักฐานทางรูปตัวอักษรที่ปรากฏในศิลาจารึกที่พบในภาคอีสานนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมาพบว่ามียุ๊ปอักษรเพิ่มขึ้นไปอีกสองแบบ นั่นคือ อักษรธรรมอีสานและอักษรไทยน้อย อักษรธรรมอีสานเป็นอักษรที่พัฒนามาจากอักษรมอญโบราณ ในบริเวณจังหวัดลำพูนปัจจุบัน หรือ อาณาจักรหริภุญไชยในอดีตราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 รูปอักษรตัวธรรมเป็นรูปอักษรที่ชาวล้านนาได้พัฒนามาจากรูปอักษรมอญโบราณมาเป็นรูปอักษรพื้นเมืองที่เรียกว่า ตัวเมือง หรือ อักษรขวนและโดยเหตุที่อักษรตัวเมือง หรือ อักษรขวนนี้นิยมใช้เขียนบันทึกเรื่องราวทางศาสนาและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องด้วยพระพุทธศาสนา จึงนิยมเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อักษรตัวธรรม อักษรตัวธรรมได้แพร่เข้ามาสู่อาณาจักรล้านช้างและดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง ดังมีจารึกวัดสังคโลก เทวาลัย ที่พบบริเวณเมืองหลวงพระบาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ลงศักราชตรงกับ จ.ศ.889 หรือ พ.ศ.2070 และจารึกวัดสุวรรณคูหา อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดอุดรธานี ประเทศไทย ลงศักราชตรงกับ พ.ศ.2106 เป็นหลักฐานยืนยัน

⁵

กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม 3 หน้า 19 - 20.

การใช้รูปอักษรในจารึกภาคอีสาน นับจากพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมานั้นแบ่งออกเป็น 2 แบบ ดังกล่าวมาข้างแล้ว นั่นคือ อักษรธรรมอีสานนิยมจารึกจดจารเรื่องทางธรรมในพระพุทธศาสนา ดังนั้น จึงนิยมเรียกชื่ออักษรธรรมอีสานอีกอย่างหนึ่งว่า หนังสือธรรม แบบหนึ่งและอักษรไทยอีสานหรืออักษรไทยน้อยอีกแบบหนึ่งซึ่งนิยมใช้บันทึกจดจารเรื่องทางโลก อักษรทั้งสองแบบนี้ได้พบจารึกในภาคอีสานดังนี้

1. จารึกวัดโอกาส	จังหวัดนครพนม
2. จารึกวัดไตรภูมิ	จังหวัดนครพนม
3. จารึกวัดถ้ำสุวรรณคูหา 1	จังหวัดอุดรธานี
4. จารึกวัดถ้ำสุวรรณคูหา 2	จังหวัดอุดรธานี
5. จารึกวัดใต้เทิง 1 และ 2	จังหวัดอุบลราชธานี
6. จารึกพระเจ้าอินแปง	จังหวัดอุบลราชธานี
7. จารึกพระมหาพรหมเทโวโพธิสัตว์	จังหวัดสกลนคร
8. จารึกวัดพระธาตุศรีสองรัก 2	จังหวัดเลย
9. จารึกวัดพระธาตุศรีสองรัก 1	ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตย ประชาชนลาว
10. จารึกเจ้าครูศีลาภีรัตน์	จังหวัดนครพนม
11. จารึกมูจลินทอาราม 1 และ 2	จังหวัดขอนแก่น
12. จารึกวัดพังเพา	จังหวัดขอนแก่น
13. จารึกวัดคงกระพันชาตรี	จังหวัดหนองคาย
14. จารึกวัดไชยเชษฐา	จังหวัดหนองคาย
15. จารึกวัดมณีโคตร	จังหวัดหนองคาย
16. จารึกวัดศรีมงคล	จังหวัดหนองคาย
17. จารึกวัดศรีบุญเรือง	จังหวัดหนองคาย
18. จารึกวัดศรีเมือง	จังหวัดหนองคาย
19. จารึกวัดจอมมณี	จังหวัดหนองคาย
20. จารึกวัดผดุงสุข 1 และ 2	จังหวัดหนองคาย
21. จารึกวัดแคนเมือง 1 และ 2	จังหวัดหนองคาย
22. จารึกวัดวิชัยอาราม	จังหวัดขอนแก่น ⁶

⁶ กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม 5, (หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร, 2529) หน้า 234 - 235.

แบบอักษรปลวະ พุทธศตวรรษที่ ๑๒

รูปพยัญชนะ	๑	๒	๓	๔	๕	รูปพยัญชนะ	๑	๒	๓	๔	๕
ก	𑄀	𑄁	𑄂	𑄃	𑄄	ท	𑄅	𑄆	𑄇		
ข			𑄈		𑄉	ธ	𑄊	𑄋	𑄌	𑄍	
ค	𑄎	𑄏	𑄐		𑄑	น	𑄒	𑄓	𑄔	𑄕	𑄖
ฆ						บ	𑄗	𑄘	𑄙	𑄚	𑄛
ง	𑄜	𑄝	𑄞	𑄟	𑄠	ผ		𑄡			
จ	𑄢	𑄣	𑄤		𑄥	พ		𑄧			
ฉ						ภ	𑄨	𑄩			𑄪
ช	𑄫	𑄬		𑄭	𑄮	ม	𑄯	𑄰	𑄱	𑄲	𑄳
ฌ						ย	𑄴	𑄵	𑄶	𑄷	𑄸
ฎ	𑄹	𑄺		𑄻		ว	𑄼	𑄽	𑄾	𑄿	𑅀
ฏ	𑄽	𑄾			𑄿	ล	𑅁	𑅂	𑅃	𑅄	𑅅
ฐ				𑅆		ล	𑅇	𑅈	𑅉	𑅊	𑅋
ฑ	𑅌	𑅍			𑅎	ห	𑅏	𑅐	𑅑	𑅒	𑅓
ฒ						อ	𑅔	𑅕		𑅖	
ณ	𑅗	𑅘			𑅙						
ด	𑅚	𑅛					𑅜	𑅝		𑅞	

๑ จารึกกไดอิ่ง (Kdei An) ประเทศกัมพูชา พ.ศ. ๑๑๗๒

๒ จารึกเขารัง จังหวัดปราจีนบุรี พ.ศ. ๑๑๘๒

๓ จารึกศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ พุทธศตวรรษที่ ๑๒

๔ จารึกถ้ำเขาวง อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๒

๕ จารึกวัดสุปฏิหาราม จังหวัดอุบลราชธานี พุทธศตวรรษที่ ๑๒

จากหนังสือ : จารึกในประเทศไทย เล่ม 1

แบบอักษรปลงะ พุทธศตวรรษที่ ๑๒

รูปสระ	๑	๒	๓	๔	๕	รูปสระ	๑	๒	๓	๔	๕
อ	๑	๒		๔	
อา	๑	๒		๔		๑	๑	๑	๑	๑	๑
อิ	๑	๒		๔		๑	๑	๑	๑	๑	๑
ึ	๑	๒		๔		๑	๑	๑	๑	๑	๑
อุ	๑	๒		๔		๑	๑	๑	๑	๑	๑
ู	๑	๒		๔		๑	๑	๑	๑	๑	๑
เอ	๑	๒		๔		๑	๑	๑	๑	๑	๑
เ	๑	๒		๔		๑	๑	๑	๑	๑	๑
โอ	๑	๒		๔		๑	๑	๑	๑	๑	๑
ออ	๑	๒		๔		๑	๑	๑	๑	๑	๑
เอา	๑	๒		๔		๑	๑	๑	๑	๑	๑
						๑	๑	๑	๑	๑	๑
						๑	๑	๑	๑	๑	๑
						๑	๑	๑	๑	๑	๑
						๑	๑	๑	๑	๑	๑
						๑	๑	๑	๑	๑	๑
						๑	๑	๑	๑	๑	๑
						๑	๑	๑	๑	๑	๑
						๑	๑	๑	๑	๑	๑
						๑	๑	๑	๑	๑	๑
						๑	๑	๑	๑	๑	๑
						๑	๑	๑	๑	๑	๑
						๑	๑	๑	๑	๑	๑
						๑	๑	๑	๑	๑	๑
						๑	๑	๑	๑	๑	๑
						๑	๑	๑	๑	๑	๑
						๑	๑	๑	๑	๑	๑
						๑	๑	๑	๑	๑	๑
						๑	๑	๑	๑	๑	๑

- ๑ จารึกกไดอั้ง (Kdei An) ประเทศกัมพูชา พ.ศ. ๑๑๗๒
- ๒ จารึกเขารัง จังหวัดปราจีนบุรี พ.ศ. ๑๑๘๒
- ๓ จารึกศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ พุทธศตวรรษที่ ๑๒
- ๔ จารึกผ้าขาวง อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๒
- ๕ จารึกวัดสุปฏิญนาราม จังหวัดอุบลราชธานี พุทธศตวรรษที่ ๑๒

จากหนังสือ : จารึกในประเทศไทย เล่ม ๑

แบบอักษรหลังปิดฉนวน พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๕

รูปอักษร	๑	๒	๓	๔	รูปอักษร	๑	๒	๓	๔
ก	ก	ก	ก	ก	ท	ธ	ด	ธ	ธ
ข	ข	ข	ข	ข	ฑ		ด		ด
ค		ค	ค	ค	น	น	น	น	น
ฅ		ฅ	ฅ	ฅ	บ	บ	บ	บ	บ
ง		ง	ง	ง	ผ		ด		
จ	จ	จ	จ	จ	พ		ด		ด
ฉ		ฉ			ภ		จ		จ
ช	ช	ช	ช	ช	ม	ม	ม	ม	ม
ฌ			ฌ		ย	ย	ย	ย	ย
ฎ		ฎ	ฎ	ฎ	ร	ร	ร	ร	ร
ฏ		ฏ		ฏ	ล	ล	ล	ล	ล
ฐ			ฐ	ฐ	ว	ด	ด	ด	ด
ฑ		ฑ		ฑ	ศ		ศ		ศ
ฒ		ฒ			ซ		ซ		ซ
ณ	ณ	ณ	ณ	ณ	ส	ส	ส	ส	ส
ด	ด	ด	ด	ด	ห		ด		ด
น		น	น	น	อ		น		น

- ๑ จารึกเนินสระบัว จังหวัดปราจีนบุรี พ.ศ. ๑๓๐๔
- ๒ จารึกวัดเสมาเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. ๑๓๑๘
- ๓ จารึกเสาแปดเหลี่ยม จังหวัดลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๔
- ๔ จารึกบ่ออีกา จังหวัดนครราชสีมา พ.ศ. ๑๔๑๑

จากหนังสือ : จารึกในประเทศไทย เล่ม 1

แบบอักษรหลังปิดฉาบ พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๕

รูปสระ	๑	๒	๓	๔	รูปสระ	๑	๒	๓	๔
อ			๙	๙	ะ		ั	ั	ั
อา			๙		า	ั	ั	ั	ั
อิ		อิ	อิ		ิ	ิ	ิ	ิ	ิ
อี			อิ		ึ	ึ	ึ	ึ	ึ
อุ			อุ		ู	ู	ู	ู	ู
อู					ุ	ุ	ุ	ุ	ุ
เอ		เอ	เอ		เ	เ	เ	เ	เ
เอา		เอา			เ	เ	เ	เ	เ
ไอ					ไ	ไ	ไ	ไ	ไ
เไอ					ไ	ไ	ไ	ไ	ไ
เอา					เ	เ	เ	เ	เ
อ่า					ั	ั	ั	ั	ั
					ุ	ุ	ุ	ุ	ุ

- ๑ จารึกเนินสระบัว จังหวัดปราจีนบุรี พ.ศ. ๑๓๐๔
- ๒ จารึกวัดเสมาเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. ๑๓๑๘
- ๓ จารึกเสาแปดเหลี่ยม จังหวัดลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๔
- ๔ จารึกป้ออีกา จังหวัดนครราชสีมา พ.ศ. ๑๔๑๑

จากหนังสือ : จารึกในประเทศไทย เล่ม 1

แบบอักษรขอม
พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘

รูปอักษรขอม	๑	๒	๓	๔	๕	รูปอักษรขอม	๑	๒	๓	๔	๕
ก	ក	ក្រ,កី	ក្រ,ក	ក,ក	ក	ท	ᨀ	ᨁ	ᨂ,ᨃ	ᨄ	ᨅ
ข		ខ	ខ,ខ	ខ	ខ	ข	ᨆ	ᨇ	ᨈ,ᨉ	ᨊ	ᨋ
ค	ក	ក	ក,ក	ក	ក	น	ᨌ	ᨍ	ᨎ,ᨏ	ᨐ	ᨑ
ช	ឃ	ឃ	ឃ	ឃ	ឃ	บ	ᨒ	ᨓ	ᨔ,ᨕ	ᨖ	ᨗ
ด	ឍ,ឌ	ឌ	ឌ,ឌ	ឌ	ឌ	ผ	ᨙ	ᨚ	ᨛ,᨜	᨞	᨟
จ	ជ	ជ	ជ,ជ	ជ	ជ	พ		ᨡ	ᨢ	ᨣ,ᨤ	ᨦ
ฉ		ឆ	ឆ	ឆ		ภ		ᨧ	ᨨ,ᨩ	ᨪ	ᨫ
ช	ក	ក	ក	ក	ក	ม	ម	ម	ម	ម	ម
ฆ		ឃ			ឃ	ย	យ	យ	យ	យ	យ
ง	ឡ	ឡ	ឡ	ឡ	ឡ	ว	វ	វ	វ	វ	វ
ช		ឌ	ឌ			ด	ល	ល	ល,ល	ល	ល
ซ		ឍ				ว	ច	ច	ច	ច	ច
ซ						ศ	ស,ស	ស	ស	ស	ស
ซ						ษ	ម	ម		ម	ម
ณ	ណ	ណ	ណ	ណ	ណ	ด	ល	ល	ល,ល	ល	ល
ด	ត	ត	ត,ត	ត	ត	พ	ហ	ហ		ហ	ហ
น		ឌ	ឌ,ឌ		ឌ	อ	អ	អ	អ,អ	អ	អ

- ๑ จารึกปราสาทหินพนมวัน จังหวัดนครราชสีมา พ.ศ. ๑๕๔๔
- ๒ จารึกวัดสระกำแพงใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ พ.ศ. ๑๕๘๕
- ๓ จารึกปราสาทหินพนมวัน จังหวัดนครราชสีมา พ.ศ. ๑๖๒๕
- ๔ จารึกดงแม่นางเมือง จังหวัดนครสวรรค์ พ.ศ. ๑๗๑๐
- ๕ จารึกปราสาท จังหวัดสุรินทร์ พ.ศ. ๑๗๒๐-๑๗๖๑

จากหนังสือ : จารึกในประเทศไทย เล่ม 3

แบบอักษรขอม
พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘

รูปสระ	๑	๒	๓	๔	๕	รูปสระ	๑	๒	๓	๔	๕
อ	អ	អ៊	អ,អ	អ	អ្ន	័	័	័	័	័	័
อา	អា		អា,អ	អា	អ្នា	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ
อิ		អ៊	អ៊	អ៊	អ្ន៊	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ
อี						័្រ	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ
อุ	អ			អ	អ្ន	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ
อุอ						័្រ	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ
เอ			អ		អ	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ
เอ						័្រ	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ
ไอ						័្រ	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ
โ	អ					័្រ	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ
เอา						័្រ	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ	័្រ
อ						័	័	័	័	័	័

- ๑ จารึกปราสาทหินพนมวัน จังหวัดนครราชสีมา พ.ศ. ๑๕๔๔
- ๒ จารึกวัดสระกำแพงใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ พ.ศ. ๑๕๘๕
- ๓ จารึกปราสาทหินพนมวัน จังหวัดนครราชสีมา พ.ศ. ๑๖๒๕
- ๔ จารึกดงแม่นางเมือง จังหวัดนครสวรรค์ พ.ศ. ๑๗๑๐
- ๕ จารึกปราสาท จังหวัดสุรินทร์ พ.ศ. ๑๗๒๐-๑๗๖๑

จากหนังสือ : จารึกในประเทศไทย เล่ม 3

แบบอักษรขอม
พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๑

รูปพยัญชนะ	๑	๒	๓	๔	รูปพยัญชนะ	๑	๒	๓	๔
ก	ក	ក្រ	កា	កា	ท	ด	ง	น	น
ข		ខ	ខា	ខា	ธ	ด		ด	ด
ค	ក	កា	កា	កា	น	น	ง	น	น
ช			ឃ	ឃា	ป	ป		ป	ป
ง	ង		ងា	ងា	ผ		ช	ธ	ธ
จ	ច		ចា	ចា	พ		ธ	ด	ด
ฉ		ឆ	ឆា	ឆា	ภ			ภ	ภ
ช			ឈ	ឈា	ม	ช	ช	ช	ช
ฆ					ย	ย	ย	ย	ย
ฎ			ឡ	ឡា	ร	ร	ร	ร	ร
ฏ	ត		តា	តា	ล		ล	ล	ล
ฐ					ว	ร		ว	ว
ฑ					ศ	ศ	ช	ศ	ศ
ฒ					ซ		ช	ซ	ซ
ณ		ណ	ណា	ណា	ส	ส		ส	ส
ด	ត		តា	តា	ห	ห		ห	ห
น	ន		នា	នា	อ	น		น	น

- ๑. จารึกหลังพระพุทธรูปนาคปรก จังหวัดทพบุรี พ.ศ. ๑๗๕๖
- ๒. จารึกเสาแปดเหลี่ยม จังหวัดกรุงเทพฯ พ.ศ. ๑๗๕๘
- ๓. จารึกวัดป่ามะม่วง จังหวัดสุโขทัย พ.ศ. ๑๘๐๐ หลักที่ ๔
- ๔. จารึกภาษาไทยและบาลี เรื่องพระธรรมกาย จังหวัดพิษณุโลก พ.ศ. ๒๐๕๒

จากหนังสือ : จารึกในประเทศไทย เล่ม 4

แบบอักษรขอม
พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๑

รูปสระ	๑	๒	๑	๔	รูปสระ	๑	๒	๑	๔
อ	𑄀	𑄁	𑄂	𑄃	เ	𑄄	𑄅	𑄆	𑄇
อา	𑄈	𑄉	𑄊	𑄋	เอ	𑄌	𑄍	𑄎	𑄏
อึ	𑄐	𑄑	𑄒	𑄓	เอ	𑄔	𑄕	𑄖	𑄗
อู	𑄘	𑄙	𑄚	𑄛	เอะ	𑄜	𑄝	𑄞	𑄟
อุ	𑄠	𑄡	𑄢	𑄣	อ	𑄤	𑄥	𑄦	𑄧
อุ	𑄨	𑄩	𑄪	𑄫	อ	𑄬	𑄭	𑄮	𑄯
อู	𑄰	𑄱	𑄲	𑄳	อ	𑄴	𑄵	𑄶	𑄷
อุ	𑄸	𑄹	𑄺	𑄻	อ	𑄼	𑄽	𑄾	𑄿
อู	𑄿	𑅀	𑅁	𑅂	อ	𑅃	𑅄	𑅅	𑅆
อุ	𑅇	𑅈	𑅉	𑅊	อ	𑅋	𑅌	𑅍	𑅎
อู	𑅏	𑅐	𑅑	𑅒	อ	𑅓	𑅔	𑅕	𑅖
อุ	𑅗	𑅘	𑅙	𑅚	อ	𑅛	𑅜	𑅝	𑅞
อู	𑅟	𑅠	𑅡	𑅢	อ	𑅣	𑅤	𑅥	𑅦
อุ	𑅧	𑅨	𑅩	𑅪	อ	𑅫	𑅬	𑅭	𑅮
อู	𑅯	𑅰	𑅱	𑅲	อ	𑅳	𑅴	𑅵	𑅶
อุ	𑅷	𑅸	𑅹	𑅺	อ	𑅻	𑅼	𑅽	𑅾
อู	𑅿	𑆀	𑆁	𑆂	อ	𑆃	𑆄	𑆅	𑆆
อุ	𑆇	𑆈	𑆉	𑆊	อ	𑆋	𑆌	𑆍	𑆎
อู	𑆏	𑆐	𑆑	𑆒	อ	𑆓	𑆔	𑆕	𑆖
อุ	𑆗	𑆘	𑆙	𑆚	อ	𑆛	𑆜	𑆝	𑆞
อู	𑆟	𑆠	𑆡	𑆢	อ	𑆣	𑆤	𑆥	𑆦
อุ	𑆧	𑆨	𑆩	𑆪	อ	𑆫	𑆬	𑆭	𑆮
อู	𑆯	𑆰	𑆱	𑆲	อ	𑆳	𑆴	𑆵	𑆶
อุ	𑆷	𑆸	𑆹	𑆺	อ	𑆻	𑆼	𑆽	𑆾
อู	𑆿	𑇀	𑇁	𑇂	อ	𑇃	𑇄	𑇅	𑇆
อุ	𑇇	𑇈	𑇉	𑇊	อ	𑇋	𑇌	𑇍	𑇎
อู	𑇏	𑇐	𑇑	𑇒	อ	𑇓	𑇔	𑇕	𑇖
อุ	𑇗	𑇘	𑇙	𑇚	อ	𑇛	𑇜	𑇝	𑇞
อู	𑇟	𑇠	𑇡	𑇢	อ	𑇣	𑇤	𑇥	𑇦
อุ	𑇧	𑇨	𑇩	𑇪	อ	𑇫	𑇬	𑇭	𑇮
อู	𑇯	𑇰	𑇱	𑇲	อ	𑇳	𑇴	𑇵	𑇶
อุ	𑇷	𑇸	𑇹	𑇺	อ	𑇻	𑇼	𑇽	𑇾
อู	𑇟	𑇠	𑇡	𑇢	อ	𑇣	𑇤	𑇥	𑇦
อุ	𑇧	𑇨	𑇩	𑇪	อ	𑇫	𑇬	𑇭	𑇮
อู	𑇯	𑇰	𑇱	𑇲	อ	𑇳	𑇴	𑇵	𑇶
อุ	𑇷	𑇸	𑇹	𑇺	อ	𑇻	𑇼	𑇽	𑇾

- จารึกหลังพระพุทธรูปนาคปรก จังหวัดลพบุรี พ.ศ. ๑๗๕๖
- จารึกเสาแปดเหลี่ยม จังหวัดกรุงเทพฯ พ.ศ. ๑๘๕๕
- จารึกวัดป่ามะม่วง จังหวัดสุโขทัย พ.ศ. ๑๘๐๐ หลักที่ ๔
- จารึกภาษาไทยและบาลี เรื่องพระธรรมกาย จังหวัดพิษณุโลก พ.ศ. ๒๐๕๒

จากหนังสือ : จารึกในประเทศไทย เล่ม 4

แบบอักษรไทยอีสาน
พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒

รูปพยัญชนะ		๑	๒	๓	๔	รูปพยัญชนะ		๑	๒	๓	๔
ก	ก	ก	ก	ก	ก	ค	ค	ค	ค	ค	ค
ข	ข		ข	ข	ข	น	น	น	น	น	น
ค	ค		ค	ค	ค	บ	บ	บ	บ	บ	บ
ฆ						ป	ป	ป	ป	ป	ป
ง	ง		ง	ง	ง	ผ	ผ	ผ	ผ	ผ	ผ
จ	จ	อ	จ	จ	จ	ฝ	ฝ	ฝ	ฝ	ฝ	ฝ
ฉ						พ	พ	พ	พ	พ	พ
ช	ช		ช	ช	ช	ฟ	ฟ	ฟ	ฟ	ฟ	ฟ
ฌ	ฌ		ฌ	ฌ	ฌ	ภ	ภ	ภ	ภ	ภ	ภ
ญ	ญ		ญ	ญ	ญ	ม	ม	ม	ม	ม	ม
ย						ย	ย	ย	ย	ย	ย
ร						ร	ร	ร	ร	ร	ร
ล						ล	ล	ล	ล	ล	ล
ว						ว	ว	ว	ว	ว	ว
ด	ด	ด	ด	ด	ด	ต	ต	ต	ต	ต	ต
ด	ด	ด	ด	ด	ด	ช	ช	ช	ช	ช	ช
ถ	ถ	ถ	ถ	ถ	ถ	ส	ส	ส	ส	ส	ส
ท	ท	ท	ท	ท	ท	ห	ห	ห	ห	ห	ห
						อ	อ	อ	อ	อ	อ
นน	นน					นม	นม	นม	นม	นม	นม
หน	หน		หน	หน	หน	นย	นย	นย	นย	นย	นย

๑. จารกวดแดนเมือง จังหวัดหนองคาย พ.ศ. ๒๐๓๘
๒. จารีกวัดศรีสะเกษ จังหวัดขอนแก่น พ.ศ. ๒๑๑๒
๓. จารีกวัดมูจลินทอาราม จังหวัดกาฬสินธุ์ พ.ศ. ๒๑๓๕
๔. จารีกวัดศรีมงคล จังหวัดหนองคาย พ.ศ. ๒๑๘๐

จากหนังสือ : จารึกในประเทศไทย เล่ม 5

แบบอักษรไทยอีสาน
พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒

รูปสระ	๑	๒	๓	๔	รูปสระ	๑	๒	๓	๔
ะ	ั	ั	ั	ั	โ	โ	โ	โ	โ
เ	เ	เ	เ	เ	เ	เ	เ	เ	เ
อ	อ	อ	อ	อ	อ	อ	อ	อ	อ
ุ	ุ	ุ	ุ	ุ	ู	ู	ู	ู	ู
ึ	ึ	ึ	ึ	ึ	ึ	ึ	ึ	ึ	ึ
ย	ย	ย	ย	ย	ย	ย	ย	ย	ย
เีย	เีย	เีย	เีย	เีย	เีย	เีย	เีย	เีย	เีย
เือ	เือ	เือ	เือ	เือ	เือ	เือ	เือ	เือ	เือ
แ	แ	แ	แ	แ	แ	แ	แ	แ	แ

๑. จารึกวัดแคนเมือง จังหวัดหนองคาย พ.ศ. ๒๐๗๘
๒. จารึกวัดศรีสะเกษ จังหวัดขอนแก่น พ.ศ. ๒๑๑๒
๓. จารึกวัดมุนจินทวาราม จังหวัดกาฬสินธุ์ พ.ศ. ๒๑๓๕
๔. จารึกวัดศรีมงคล จังหวัดหนองคาย พ.ศ. ๒๑๕๐

จากหนังสือ : จารึกในประเทศไทย เล่ม 5

แบบอักษรธรรมอีสาน
พุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๔

๑	๒	๓	๔	๕	๑	๒	๓	๔	๕
ก	๓	๓	๓	๓	ท	๓	๓	๓	๓
ข	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑	ฑ	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑
ค	๑๑	๑๑		๑๑	น	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑
ฅ					บ, ป	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑
ง	๑๓	๑๓			ห, ฬ	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑
จ	๑๑	๑๑	๑	๑	พ	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑
ฉ					ภ	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑
ช	๑๑	๑๑		๑๑	ม	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑
ฌ					ย	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑
ญ				๑๑	ร	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑
ด					ล	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑
ด					ว	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑
ต	๑๑	๑๑	๑	๑	ศ	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑
ถ	๑๑	๑๑	๑	๑	ซ	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑
ด	๑๑	๑๑	๑	๑	ฌ	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑
ด	๑๑	๑๑	๑	๑	ศ	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑
ด	๑๑	๑๑	๑	๑	ท	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑
ด	๑๑	๑๑	๑	๑	ธ	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑

๑. อักษรไทยปัจจุบัน
๒. จารึกวัดพระธาตุศรีสองรัก พ.ศ. ๒๑๐๓
๓. จารึกพระมหาพรหมเทโวโพธิสัตว์ พ.ศ. ๒๑๑๘
๔. จารึกฐานพระพุทธรูปวัดอ่างแก้ว พ.ศ. ๒๓๓๘
๕. จารึกพระเจ้าอินแปลง พ.ศ. ๒๓๕๐

จากหนังสือ : จารึกในประเทศไทย เล่ม 5

แบบอักษรธรรมอีสาน
พุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๔

๑	๒	๓	๔	๕	๑	๒	๓	๔	๕
อ	ᨠ	ᨡ	ᨢ	ᨣ	ᨠ	ᨡ	ᨢ	ᨣ	ᨣ
อา	ᨠᨡ	ᨡᨡ			ᨠ	ᨡ	ᨢ	ᨣ	ᨣ
อิ				ᨠᨡ	ᨠ	ᨡ	ᨢ	ᨣ	ᨣ
อี				ᨠᨡ	ᨠ	ᨡ	ᨢ	ᨣ	ᨣ
อุ	ᨠᨡ			ᨠᨡ	ᨠ	ᨡ	ᨢ	ᨣ	ᨣ
อุ				ᨠᨡ	ᨠ	ᨡ	ᨢ	ᨣ	ᨣ
เอ					ตัวเลข				
โอ		ᨠ		ᨠ	๑				
เอา				ᨠᨡ	๒				
เ	ᨠ	ᨡ	ᨢ	ᨣ	๓				
เ	ᨠ	ᨡ	ᨢ	ᨣ	๔				
เ	ᨠ	ᨡ	ᨢ	ᨣ	๕				
เ	ᨠ	ᨡ	ᨢ	ᨣ	๖				
เ	ᨠ	ᨡ	ᨢ	ᨣ	๗				
เ	ᨠ	ᨡ	ᨢ	ᨣ	๘				
เ	ᨠ	ᨡ	ᨢ	ᨣ	๙				
เ	ᨠ	ᨡ	ᨢ	ᨣ	๐				

๑. อักษรไทยปัจจุบัน
๒. จารึกวัดพระธาตุศรีสองรัก พ.ศ. ๒๑๐๓
๓. จารึกพระมหาพรหมเทโวโพธิสัตว์ พ.ศ. ๒๑๗๕
๔. จารึกฐานพระพุทธรูปวัดอ่างแก้ว พ.ศ. ๒๓๓๕
๕. จารึกพระเจ้าอินแปลง พ.ศ. ๒๓๕๐

จากหนังสือ : จารึกในประเทศไทย เล่ม 5

อักษรวิธึ

อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ และอักษรขอมโบราณที่พบในรูปจารึกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นอักษรที่เกิดและพัฒนาการมาจากรูปอักษรสกุลอินเดียได้ ดังนั้นอักษรวิธึหรือวิธีประสมสระ พยัญชนะจึงเป็นไปในลักษณะเดียวกัน คือมีการแบ่งพยัญชนะและสระออกเป็น 2 กลุ่มคือ

รูปพยัญชนะ 33 ตัวแบ่งเป็นพยัญชนะตัวเต็มและพยัญชนะตัวเชิง พยัญชนะตัวเต็มทำหน้าที่เป็นพยางค์หลักในการออกเสียงสามารถทำหน้าที่ได้ทั้งเป็นพยัญชนะต้นและพยัญชนะท้าย

รูปพยัญชนะตัวเชิงหรือพยัญชนะครึ่งตัว ไม่สามารถทำหน้าที่เป็นแกนหลักของคำหรือพยางค์ต้นได้แต่สามารถทำหน้าที่เป็นพยัญชนะควบหรือซ้อนตามพยัญชนะต้นได้

รูปพยัญชนะตัวเชิงในจารึกรุ่นแรกๆพบเพียง 2 ตัว คือ ตัว ข และ ร แต่ต่อมาตัวอักษรที่พบในจารึกรุ่นหลังๆ เช่น จารึกอักษรขอมโบราณและขอมปัจจุบันพยัญชนะทั้ง 33 ตัว มีรูปตัวเชิงเกือบจะทุกตัวยกเว้นเพียงตัว พ เท่านั้นที่ไม่มีตัวเชิง เช่น

รูปพยัญชนะตัวเต็ม ๗ (๗) เมื่อใช้ควบกับพยัญชนะตัวอื่นจะเปลี่ยนเป็นรูปพยัญชนะตัวเชิง ๗ แล้วเขียนไว้ได้บรรทัด เช่น

๗

ยศศรี

๗

กาขย

รูปพยัญชนะตัวเต็ม ๗ (๗) เมื่อใช้ควบกับพยัญชนะตัวอื่นจะเปลี่ยนรูปเป็นพยัญชนะตัวเชิง (+ แล้วเขียนไว้ข้างหน้าพยัญชนะตัวที่ ๗ นั้นควบด้วย เช่น

๗

สุนศศรีวิร

๗

ภราตา ศรีภวามมณะ

๗

ปรากรมะ

๗

นเวนุฑรี

ປຣຣິມາລິ

ปรีมาลี

ตัวอย่างอักษรปัลลวะ

ວອຍູກາບາສຸບູກຸຫາ
 ກສິບາກຸກ ອາກສຸກ
 ກສກ ພ ສິງຸດ
 ອອ້ອາດິບດາສຸບກ

ตัวอย่างอักษรหลังปัลลวะ

ອິສາຣິນຸກິດຸ ຂຍອິຂຍາດິຍຸ
 ດຸກສຸບູບູ ຈິຍຸກຸກິບກິຍຸ

๐ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙
 ๐ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙

ตัวอย่างอักษรขอมโบราณ

๐ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙
 ๐ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙
 ๐ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙
 ๐ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙
 ๐ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙

รูปสระ

รูปสระในอักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ และอักษรขอมโบราณ จารึกรุ่นแรกๆ พบ 10 รูป
 แบ่งออกเป็นสองกลุ่มคือ กลุ่มที่หนึ่งเรียกว่า สระลอย เป็นสระที่สามารถใช้เขียนตามลำพังได้
 โดยไม่ต้องประกอบเข้ากับรูปพยัญชนะเหมือนสระจม เป็นรูปสระที่มีเสียงพยัญชนะประสมอยู่

ด้วย รูปสระลอยมักใช้เขียนคำที่มาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตที่ขึ้นต้นด้วยสระ ในจารีกรุ่นแรก ๆ พบสระลอยเพียงแปดรูป ซึ่งมีวิธีการใช้ดังนี้ (ในภาษาเขมรปัจจุบันมีอยู่ 14 รูป)

អាហ	ភាហ	อาท
ខេ	ខេ	เอว
	ឝឝ	อินฺตร
	ឝឝាឝ	อุปาทาย
	អាស	อาส
	ឝឝ	อิชฺ
	ខ	โอ
	ខេ	โอย
	ឝឝ	อุคฺตร
	អរម្ភា	อมฺวา

รูปสระจม คือ รูปสระที่จะต้องประกอบเข้ากับรูปพยัญชนะ โดยวางไว้ข้างหน้า ข้างหลัง ข้างบน และข้างใต้ ซึ่งมีวิธีการใช้เหมือนรูปสระในอักษรไทยปัจจุบันดังนี้

ទិក្ខុ	กฺฉฺ	กฺฉฺคนฺนิ
កេសយាស	เวศฺ	เวศฺยามาส

ສຸກຊີວິດ	ສຸກສຸກຊີວິດ
ຄິດວິ	ຄິດວິ
ຄຸກ	ຄຸກ
ປຸກຮາຍ	ປຸກຮາຍ
ຄາບຊູມິເກດ	ຄາບຊູມິເກດ
ວຸກຮາ	ວຸກຮາ
ປຸກສາ	ປຸກສາ